

ПРОБЛЕМА КАСПІЮ ЯК КЛЮЧОВИЙ МОМЕНТ РОЗВИТКУ РОСІЙСЬКО-ІРАНСЬКИХ НАФТОГАЗОВИХ

ВІДНОСИН У НОВІТНІЙ ПЕРІОД

Сучасна економіка західноєвропейських держав на пряму залежить від поставок енергетичних ресурсів з боку держав-експортерів нафти й газу. Питому вагу у нафтогазових поставках Росії й Ірану в країни Західної Європи займають нафтогазові поклади Каспійського моря. Актуальність дослідження проблеми Каспію полягає у залежності нафтогазової політики Росії, Ірану та держав-споживачів нафти й газу, в умовах періодично виникаючих світових енергетичних криз, від встановлених квот на добування енергетичних ресурсів із шельфу Каспійського моря для російських та іранських нафтогазових компаній. Проблема Каспію, як ключовий момент у розвитку російсько-іранських нафтогазових відносин не знайшла широкого висвітлення у науковій літературі. Каспійська проблема в російсько-іранських нафтогазових відносинах розглядається як один із компонентів зовнішньої політики Російської Федерації у роботах А. Громико [3] та А. Зімакова [6], з боку зовнішньої політики Ісламської Республіки Іран у праці А. Мамедогли [5]. З економічної точки зору процес виникнення та вирішення проблеми Каспію розглядають А. Куртов [1], Н. Сімонія [2], а з правової – А. Бистрова [4].

Наукова новизна статті полягає у тому, що вона є спробою виокремлення зі сфери дослідження зовнішньополітичних пріоритетів Росії й Ірану проблеми Каспію в окремий аспект російсько-іранських нафтогазових відносин.

Розкриття основних складових каспійської проблеми у російсько-іранських нафтогазових відносинах новітнього періоду є метою даної статті. Виходячи з актуальності та мети можна визначити наступні завдання: показати процес виникнення каспійської проблеми; проаналізувати позицію США стосовно проблеми Каспію; розкрити основні заходи держав прикаспійського регіону стосовно вирішення каспійської проблеми; проаналізувати вплив проблеми Каспію на російсько-іранські нафтогазові відносини

Каспій до розпаду СРСР вважався внутріконтинентальним водоймищем, право на експлуатацію енергетичних ресурсів якого мали прикаспійські радянські республіки за умов повного підпорядкування політиці з Москви та Ірану.

Геополітичні зміни, пов'язані з розпадом СРСР й утворенням суверенних самостійних держав в прикаспійському регіоні вивели на перший план «проблему Каспію» – визначення міжнародного становища багатого на нафту Каспійського моря, розмежування посягань держав прикаспійського регіону, у першу чергу Росії та Ірану, як головних

експортерів нафти у світі, на енергетичні ресурси дна й шельфу Каспію. Окрім цього, «проблему Каспію» поглиблює втручання в регіональну політику США, які прагнуть скористатися вакуумом сили в регіоні та встановити домінування власної політики задля забезпечення своїх економічних інтересів. Втручання США у проблему каспійського регіону призвело до значної її політизації [1, с. 67].

Стратегічне завдання США полягало у використанні політичної й економічної кризи в Росії, що виникла після розпаду СРСР у 1991-1998 рр. для забезпечення вільного доступу крупних західних нафтогазових корпорацій до енергетичних ресурсів Каспію. Для цього їм необхідно було вирішити на свою користь ключову проблему транзиту, що після 1991 р. перетворилася у важливий геополітичний і геоекономічний фактор, керівництво яким давало можливість проводити дезінтеграцію Росії, її ізоляцію у співпраці з Іраном, як важливим гравцем, енергоносієм у Прикаспійському регіоні [2, с. 51].

Об'єктом прямого економічного тиску та політичної гри США стали новоутворені на пострадянському просторі держави: Казахстан, Азербайджан, Туркменістан, які так чи інакше були пов'язані транзитними трубопроводами з єдиною нафтогазовою системою, де ключову роль відігравала РФ. Іран також став об'єктом прямого тиску з боку США. Останні пропонували іранському уряду підписати ряд контрактів на постачання нових видів зброї, надання безкоштовної економічної допомоги в обмін на допущення в Прикаспійський регіон американських нафтогазових корпорацій.

Подібні дії США та новоутворених держав суперечили укладеним нормативно-правовим актам стовно Каспію між СРСР та Іраном і ще більше поглиблювали кризу в регіоні. Згідно чинним договорам між СРСР та Іраном від 1921 і 1940 рр. Каспій є закритим у правовому аспекті водоймищем, а його акваторія є простором загального користування, тобто не розподілена ніякими кордонами (виняток становлять лише риболовні зони) [3, с. 231]. Задекларована єдність і однорідність статусу всього морського простору Каспію відповідала єдності екосистеми, що сформувалася в цьому геофізичному замкнутому просторі. При цьому вищеназвані договори повинні були зберігати чинність навіть після розпаду СРСР і стосуватися кожної з новоутворених держав регіону. Проте, кожна із суверенних держав намагалася утвердити своє домінуюче панування у прикаспійському регіоні, порушуючи задекларований статус цього унікального водоймища під час використання ресурсів [4, с. 132]. Саме у постійній боротьбі держав, що постали на пострадянському просторі, за домінуюче становище у Прикаспійському регіоні, неспроможності Росії подолати сепаратистські тенденції у колись єдиній геополітичній зоні, полягав перший етап розгортання «проблеми Каспію».

Точкою відліку щодо подолання існуючої проблеми стала середина 90-х рр. Однак, процес нормалізації ситуації у Прикаспійському

регіоні не завершився і до сьогодні.

Сьогодні сторони прийшли до погодження лише про те, що Каспій – це не море і не озеро, а «особливий» випадок і вимагає розроблення спеціальних норм статусу. Держави Прикаспійського регіону, за ініціативою Росії, також домовились, що збереження статусу Каспію, як простору загального користування, що діє лише стосовно поверхні водоймища, а його дно і надра підлягають поділенню між державами регіону. Це знайшло відображення у формулі «дно ділимо, вода – загальна» [4, с. 132].

Разом з тим, проти подібної формули виступив уряд Ірану, який не погодився з уведенням Росією принципом поділу дна Каспію. Подібна позиція Ірану, не визнання ним кордонів держав на дні водоймища дає можливість міжнародним організаціям, за сприянням США, кваліфікувати домовленість та розподіл дна як нелегітимне, одностороннє захоплення Росією територій. По суті Іран своїм саботажом домовленостей 90-х рр. забезпечив Росії імідж загарбника нафтових родовищ Каспію та сприяв ізоляції російського капіталу від економічних процесів, що відбуваються у транзитному каспійському регіоні.

На початку XXI ст. Росія спробувала посилити власні позиції у Прикаспійському регіоні та стала ініціатором цілого ряду переговорів між державами Прикаспійського регіону. Значним проривом уперед став перший саміт прикаспійських держав у 2003 р., ініційований Росією з метою вирішення статусу Каспію на світовому енергетичному ринку. Однак, учасникам так і не вдалося підписати узгоджений документ про статус Каспію перш за все через жорстку позицію Ірану [5, с. 532].

Великий прорив відбувся 12 травня 2007 року під час саміту у м. Туркменбаші В. Путіна, Н. Назарбаєва, Г. Бердимухаммедова, і заочно приймаючого участь І. Карімова, де була підписана Декларація про будівництво прикаспійського газопроводу потужністю до 10 млрд. кубометрів (з перспективою її збільшення до 30 млрд. кубометрів). Сторони домовились, що протягом першої половини 2008 року буде підписано міжнародне погодження про створення консорціуму з проекту трубопроводу, а з другої половини почнуться власне будівельні роботи. У результаті потужності для транспортування газу із Середньої Азії в Росію мають зрости з 60 млрд. куб. до 90 млрд. кубометрів у 2014 році [2, с. 54].

Іран виступив із жорсткою критикою на адресу учасників саміту 2007 р. і заявив про невідповідність домовленостей стосовно будівництва газопроводу міжнародним нормативно-правовим актам, що регулюють відносини у каспійському регіоні. Реалізація задуманої програми на саміті 2007 р. через позицію Ірану була заморожена. Іран так і не зміг визначити чітку позицію по відношенню до будівництва транскаспійської нафтової або газової магістралі.

Об'єктом регіональної напруженості є проблема судноплавства, пов'язана з відсутністю чітко визначених об'ємів перевезень та

потужностей нафтових танкерів. Монополістом у структурі наявності нафтових танкерів є Іран, який переважає інші держави за потужністю практично вдвічі. Росія не має змоги повністю представити свій арсенал танкерів у каспійському регіоні через позицію іранського уряду, який заклав свою акваторію Каспію для іноземних суден [6, с. 84].

Отже, особливе місце у російсько-іранських нафтогазових відносинах займає проблема каспійського регіону. Виокремлення Каспію в якості цілісного геополітичного регіону було зумовлене рядом факторів геополітичного та економічного характеру. Серед них найбільш важливим є зміни в політичній географії, зумовлені розпадом Радянського Союзу та виникненням нових прикаспійських держав. Поруч з цим, Каспій став новим джерелом найбільших нафтогазових покладів, а отже й об'єктом зацікавленості іноземних держав-гігантів – Росії та США. Саме цим пояснюється наявність політичного протистояння в регіоні між Росією й Іраном, що загалом негативно впливає не лише на політичне становище Каспійського регіону, але й зумовлює виникнення нових аспектів «проблеми Каспію», таких як екологічна стабілізація екосистеми, правове врегулювання мережі судноплавства та всезагальне збереження біоресурсів.

Подальше врегулювання каспійської проблеми можливе лише за умови вироблення спільної стратегії дій між Росією й Іраном, шляхом підписання міжнародного договору про переділ сфер впливу дна Каспійського водосховища.

Література:

1. Куртов А. Каспийские транспортные коридоры: соседство экономической целесообразности и политической конъюнктуры / А.Куртов // Состояние и перспективы взаимодействия России со странами Центральной Азии и Закавказья. – М.: ИМЭМО РАН, 2009. – 140 с.
2. Симония Н. Политика постсоветских стран Прикаспия по вопросам экспорта энергоресурсов / Н. Симония // Состояние и перспективы взаимодействия России со странами Центральной Азии и Закавказья. – М.: ИМЭМО РАН, 2009. – 140 с.
3. Громыко А. История внешней политики СССР 1917-1980 / А.Громыко [Электронный ресурс]. – Режим доступа до статті: http://ocsiety.polbu.ru/gromyko_politics/ch24_all.html
4. Быстрова А. Освоение нефтяных ресурсов и охрана морской среды Северного Каспия: международно-правовые аспекты / А. Быстрова // Состояние и перспективы взаимодействия России со странами Центральной Азии и Закавказья. – М.: ИМЭМО РАН, 2009. – 140 с.
5. Алиев Салех Мамедоглы История Ирана XX век / Салех Мамедоглы Алиев. – М.: Ин-т востоковедения РАН, 2004. – 648 с.
6. Зимаков А. Потенциал транспортировки нефти по Каспию: угроза или шанс для России? / А. Зимаков // Россия в мировой экономике и международных отношениях. – М., 2009. – 200 с.